

מפוליטיקה ימנית לפוליטיקה שמרנית

מנקודת המבט של השיטה, מפלגות גדולות ייטיבו לממש את האינטרס הציבורי ולקדם אחריות ממלכתית ומתינות החיוניים לנו כאוויר לנשימה. הרהורי עומק אחרי בחירות

כשביקש קריטון, ידידו של סוקרטס, למלטו מן המאסר ולהצילו מהוצאה להורג, דיבר סוקרטס בשבח חוקיה של אתונה – שלדבריו הולידו את אזרחי העיר, גידלו אותם וחינכו אותם – וסירב לצאת נגדם במעשה הבריחה מגור הדין. אפלטון הרחיב את הדיון בקשר שבין מאפייני האזרחים למשטר שהם חיים בו בספרים 8 ו-9 של 'המדינה', שם טען "שגם סוגי האופי של בני האדם... ייולדו... מהמידות הרווחות במדינות", וכי יש קשר מובהק בין "מידותיהן של המדינות", המבוטאות בשיטת משטריהן, לבין "מערכי נשמתם של הפרטים".

רון ברץ

שמרנים שוחרי חירות מזניחים לעיתים תובנה עתיקה זו משום שהם סבורים כי התהליכים החשובים ביותר מתרחשים ברמת החברה האזרחית לבדה או מלמטה למעלה, כלומר מהחברה לפוליטיקה. ובכל זאת, סוקרטס ואפלטון צדקו. האופן שבו בנויה המדינה משקף אמונות והכרעות ערכיות מסוימות, המונחלות לאזרחים דרך חינוך והרגל; כך, לאורך זמן, נוצר קשר בין מבנה המשטר לבין האמונות הפוליטיות והערכים הרגומים במדינה.

שיטת הבחירות ושיטת הממשל במדינת ישראל מבוססות על מרכזיותו של רעיון הייצוגיות. ואכן, במהלך רוב שנות המדינה לא היה בה אחוז חסימה אמיתי: לאחר עליות קטנות מאז 1992, עלה ב-2014 אחוז החסימה ל-3.25% (כלומר ארבעה מנדטים הפכו למינימום הנדרש כדי להיכנס כמפלגה לכנסת). אולם עדיין מדובר באחוז נמוך למדי; באופן תיאורטי, כנסת ישראל יכולה להיות מורכבת משלושים מפלגות שונות. תוצאתה המיידית של הייצוגיות הגבוהה היא ריבוי מפלגות בוטיק; בבחירות האחרונות, למשל, השתתפו כמעט חמישים רשימות, שמתוכן רק שתיים התיימרו לשאת את כתר מפלגת השלטון.

ד"ר רון ברץ הוא מייסד אתר 'מידה', ולשעבר ראש מערך ההסברה הלאומי. הוא מרצה על מדיניות לאומית בתחומים שונים, בדגש על ביטחון, כלכלה ומשטר.

יש הרבה מה לומר בזכות הייצוגיות: היא מעלה את אחוזי ההצבעה; היא מקטינה את מספר הקולות המבוזבזים; היא נותנת לבוחרים את היכולת להצביע בעבור סט ערכים ואינטרסים המבטא את משאלותיהם ורצונותיהם הפרטניים; והיא מאפשרת לקבוצות קטנות, שבדרכים אחרות אולי לא היו מקבלות ביטוי פרלמנטרי, להשיג כוח פוליטי.

אלא שלייצוגיות גדולה מדי יש גם חסרונות ברורים. כאן אתמקד בחיסרון מהותי אחד העומד בלב השיטה הפרלמנטרית: עודף הייצוגיות פוגע באחדות הלאומית, הנובעת בישראל בעיקר מהקונצנזוס הרחב שיש לרעיון הציוני, על ידי פירורה של הסכמה זו לעימותים ולתחרות על משאבי הכלל בין סיעות ומגזרים. במדינה למודת סכנות ואתגרים כישראל, זהו אינו עניין של מה בכך.

האחדות הלאומית האמורה איננה עניין אוטופי או אידילי; הציונות מבוססת על ההבנה שגורלו של העם היהודי חייב להיות נתון בידיו, בכוח קיומה של מדינה ריבונית מודרנית בארץ-ישראל. מימושה של הבנה זו בפועל נשען על תחושת שותפות גורל היסטורי ורגשות שייכות וקרבה; הללו מביאים אותנו לנכונות להקריב חלק מטובתנו האישית לטובת הכלל.

מרכזיותו של הרעיון הציוני בישראל מתבטאת במישור הרעיוני-ערכי, במישור הפוליטי ובמישור החברתי: במישור הערכי מדובר במחויבות להדגיש את ערכי היסוד הציוניים על פני ערכים אחרים; במישור הפוליטי מתבטאת מחויבות זו בנכונות לפשרה מתוך ערכות הדדית ושיקולים לאומיים; ובמישור החברתי והבינאישי, רבים מאיתנו מעוניינים להכיר, לכבד ולאהוד איש את רעהו – גם כשמדובר בבני מגזרים וזרמים אחרים של החברה הישראלית.

הייצוגיות המוגברת פוגעת בכל אלה.

נפתח ברמה הרעיונית-ערכית. גם אילו מפלגת בוטיק כלשהי רואה עצמה חלק מהבסיס המשותף והרחב, הרי שהיא חייבת – מכוח אילוץ פוליטי שאין עליו עוררין – להבליט דווקא את הערכים השונים הייחודיים לה. מדוע לבחור בסיעה קטנה אך נבדלת? משום, כך תטען המפלגה, שהמכנה המשותף הרחב אינו מספיק. ישנה מערכת ערכים מיוחדת ונבדלת, המשותפת לבוחר המסוים ולמפלגה הקטנה, שאותו רק היא תממש; מערכת זו חשובה יותר בעיני הבוחר ומכוחה הוא אינו מצביע למפלגה לאומית אלא למפלגה הקטנה. תוצאתה הישירה של נבדלות זו היא שהאינטרס הפוליטי של המפלגות הסיעתיות מתנגש עם האינטרס הלאומי הכללי.

מובן מאילו שהרטוריקה של המפלגות הקטנות קובעת כי הן גם לאומיות וגם סיעתיות; אלא שתוקפו של ה'גם וגם' הזה קלוש למדי. הוא מזכיר אדם הטוען שהוא בדיאטה בשעה שהוא אוכל מזון עתיר קלוריות – משום שלצידו הוא אוכל גם מזון דיאטטי. ובכן, לאורך זמן באים הדגשים הסקטוריאליים על חשבון ההצדקה הלאומית הרחבה. הפוליטיקה מזמנת אינספור רגעי אמת המאתגרים את הממד המגזרי והסיעתי עם רעהו הלאומי; אלה רגעים שבהם ה'גם וגם' הופך בהכרח לבחירה בצד אחד.

ברובד הפוליטי נזקי הייצוגיות המוגברת רבים וקשים. בעשייתה הפוליטית, מחויבת המפלגה הקטנה להישגים בתחומי ההתעניינות הייחודיים של מצביעה; כך נדרש גם מבחינה נורמטיבית, מצד מחויבותה לבוחריה, וגם מבחינה תועלתנית, כדי להצדיק את הבחירה בה.

האינטרס של המפלגה הקטנה הוא אפוא להגיע להישגים ניכרים בתחומים צרים, לטובת קהל בוחריה המצומצם – הישגים הכוללים תקציבים ותקנים רלבנטיים שבהם תוכל להרעיף על המעטים מטובת הרבים.

הבעיה הפוליטית מעמיקה כאשר מתחשבים בכך שבישראל אין הפרדת רשויות משמעותית בין הרשות המחוקקת למבצעת. בעוד בכנסת, המפלגה הקטנה מוגבלת באילוץ השגת רוב לחוקים שהיא יוזמת, כאשר מפלגה מצליחה להביא למינוי שר מטעמה, הוא יפעיל משרד לאומי שלם ואוטונומי בשירות קבוצת אוכלוסייה מסוימת. כך מגיע עודף הייצוגיות לכדי סתירה עצמית: בעוד בכנסת, הגיוון מועיל להשגת פשרות והסכמים לאומיים ורחבים יותר, כחברת ממשלה יהיה למפלגה הקטנה תחום שבו יועמדו לרשות המיעוט משאבים לאומיים. במילים אחרות: עודף הייצוגיות יוצר מצב שבו חבר מפלגה קטנה מגיע לעמדת שררה שממנה הוא מכתוב מדיניות בתחום לאומי שלם – בעיקר כדי לשאת חן בעיני בוחריו שאינם אלא מיעוט מכלל הציבור. כל מי שמתנגד לאקטיביזם השיפוטי מן הטעם שמדובר בשלטון מיעוט צריך להבין את הבעיה הגלומה במפלגות סיעתיות; כל מי שסבור שהוויכוח בין ימין לשמאל, או בין שמרנים לפרוגרסיבים, צריך להתמקד במדיניות הלאומית שתקדם את טובת הכלל – ולא את טובתה של תת-קבוצה באוכלוסייה – צריך להיות מוטרד מריבוי של מפלגות בוטיק.

*

במפלגות סיעתיות כרוכה בעיה נוספת העשויה לעניין בעיקר את המחזיקים בגישה שמרנית, המעריכים מתינות ומוצאים את עקרון הפשרה-בפוליטיקה כעיקרון שיש לכבדו. כשמדובר בנושאים שלשמם נשלחו לכנסת, מפלגות קטנות נוטות שלא לוותר על אף שָׁעַל, גם כאשר יש בכך כדי פגיעה במדיניות הרצויה מבחינה לאומית. בנושאי הליבה הסיעתיים הללו, פשרות נחשבות לתבוסה; וכך במקום מתינות ופשרה – כפי שראוי ורצוי – נוטות המפלגות הקטנות להציג קנאות, מאבק וכפייה. לא-אחת, כתגובת-נגד להצלחתה של מפלגה קטנה, קמה מפלגה קטנה אחרת שמבקשת להיאבק באותה הצלחה; שני הצדדים עשויים להציג הנמקות לאומיות, אולם בפועל מדובר במאבק מיותר בין סיעות מיעוט ותוצאתו קיטוב ואיבה חברתית.

השמרנות המודרנית הוסיפה למתינות גם חיבה יתרה לחופש הפרט, המתבטאת ברצון להקטין את הממשלה והשפעתה; גם מבחינה זו רב נזקן של המפלגות הקטנות. בפועל, המפלגות הקטנות תלויות בלגיטימציה של העברת תקציבים נרחבת ומוטת כנפיים ממשלתית רחבה, שתחתיהן הן חוסות ושבהיעדרן תתקשינה לספק לבוחריהן את הסחורה. המפלגות הקטנות רוצות ממשלה גדולה, מפני שבממשלה כזו פעולותיהן לטובת בוחריהן טובעות בנחשול התקציבים השונים, המשרדים הגדולים ואינספור התקנות. הוא הדין בנוגע לחסידי המפלגות הקטנות שגם כשהם טוענים לטובת צמצום תחומי הממשלה והוצאותיה באופן כללי, כמעט תמיד עונים הם לטענות נגד העברות תקציביות וחקיקה שמיטיבה איתם על חשבון אחרים בטענה כי הממשלה ממילא מעבירה כספים רבים והטבות ייחודיות, ורק לגיטימי שגם הם ינצלו את השיטה. הנקודה כאן איננה הצביעות או האגואיזם, אלא ההכרה בכך שהסיכוי שמתוך שיקול לאומי יצומצמו הוצאות במידה ניכרת, ויקטנו תחומי אחריותה

של הממשלה, טמון בעיקר במפלגות הגדולות.

עד כאן מן הזווית הפוליטית; עתה ניגש להיבט החברתי שהוא אולי החשוב ביותר בענייננו ולו מאפיינים ייחודיים לישראל. אין צורך להסביר מדוע ההווה החברתית היא היסוד הלאומי המשמעותי ביותר: לאום מורכב מאוסף של פרטים המקיימים זה עם זה יחסי גומלין חברתיים מכל הסוגים, החל ביחסי שכנות ועד צריכת תרבות. חיי היומיום הלאומיים שלנו משפיעים על תודעתנו, השקפותינו, ערכינו ומעשינו.

אחת ההצלחות הגדולות של הסיעות הקטנות בפוליטיקה הישראלית היא תרגום יעיל מאוד של הייצוגיות הנבדלת בפוליטיקה להסתגרות חברתית. הדברים מגיעים עד כדי כך שבני מגורים שלמים בישראל יכולים להעביר את חייהם מבלי לקיים קשרים משמעותיים עם אזרחים שאינם חלק מקבוצת ההתייחסות המיידית שלהם: הם חיים בינם לבין עצמם החל ממערכת הגנים ובתי הספר, דרך הצבא (אם בכלל משרתים בו), המשך בלימודים האקדמיים, העבודה, היישוב, ועד לבית הקברות – ממש מהעריסה ועד הקבר. הסיעות הפוליטיות בישראל עושות הכול, ובהצלחה לא-מבוטלת, כדי שהאדם יהיה 'מוגן' מפני מגע ושותפות עם מי שאינו בדיוק כמותו: ככל שהמפלגות מצליחות יותר להטמיע את הבידוד, כך החשש מפני המגע החברתי עם האחרים נראה מפחיד יותר ומגביר את התלות הפסיכולוגית והסוציולוגית בהסתגרות; זהו מעגל קסמים המזין את עצמו, ותוצאתו הקצנה תחת מתנינות.

הלאומיות המודרנית בכלל – ובפרט הציונות הנשענת על לאומיות יהודית – דורשת אחווה לאומית, קרי ביטול המעמד הנפרד של סיעות חברתיות, מעמדות ומגורים. מבחינה לאומית כולנו שווים: לא רק באופן פורמלי-משפטי, כי אם גם במובן יסודי ועקרוני יותר שלפיו "כל ישראל אחים". הצלחתה של הפוליטיקה הסיעתית בישראל גרמה לכך שבעולם המעשה נשחקה האידאה של 'כלל ישראל'; וכך בה במידה שמצליחה שמירת כל מגזר על חומותיו, כך עם ישראל אינו מתערבב עם עצמו ובניו אינם מכירים איש את רעהו. שכרו של המגזר יוצא בהפסד לאומי ניכר.

העניינים שהוזכרו כאן דורשים הרחבה ניכרת, ומאליו ברור כי הוצגו באופן תמציתי ולא-מספק; ובכל זאת דומני שהנקודה הכללית הובהרה. השפעתה של סיעתיות פוליטית רחבה הרבה יותר מאשר הצלחה בהעברת תקציב מגזרי או מאשר קיומו של מוסד נבדל כלשהו; הפוליטיקה הסיעתית משליכה לאורך זמן על ההווה הלאומית ומשפיעה על עיצוב ערכים רחב הרבה יותר – הנוגד את האחווה הלאומית והרעות הבין-מגזרית.

*

חשוב להדגיש שאין כאן ביקורת כלפי המפלגות הקטנות. האשמה כולה נעוצה בשיטה; זהו האופן הרציונלי שבו שחקן קטן ממקסם את תועלתו בשיטת המשטר הישראלי. כך יעשה כל אחד; אחרת, ייעלם מהמפה. מפלגת בוטיק שתנסה להציג את עצמה כ'מפלגת כלבו' תשגה מבחינה פוליטית, משום ש'מצביעי הבוטיק' לא יבינו במה היא משרתת אותם – ושירותם הוא הרי התכלית העיקרית לקיומה – ומצביעי המפלגות הגדולות לא יבינו מה הצורך בה, הלוא מפלגה לאומית כבר ישנה.

מהיכן ירשנו את שיטת המשטר הזו? כולנו רגילים לשיטה הפוליטית הישראלית, עד שבעיני

חלקנו בלתי-מתקבל-על-הדעת שנציגינו, התפורים לפי מידתנו המדויקת, ייטמעו בתוך מפלגה לאומית רחבה (מה גם שלמדנו לנצל היטב את יתרונותיה של השיטה). משום כך רבים, גם בימין השמרני, סבורים שיש לשמר את השיטה ולהצדיקה.

אבל למען האמת, זוהי שמרנות במובנה השלילי, של שימור מלאכותי בכל מחיר. רוברט קונקוסט אמר בציניות כי "כל אחד הוא שמרן במה שהוא מכיר הכי טוב"; דומה שבכל הנוגע לשיטה הפוליטית הישראלית – הדברים נכונים בהחלט.

אנו רגילים לדרישת הייצוגיות המופרזת ורגילים לתמוך בה ולהצדיקה; אבל כשאנו בוחנים אותה, אפשר בנקל לזהות שהולדתה בקום המדינה הגיעה כתוצאה מהנחות יסוד רדיקליות ופרוגרסיביות שאפיינו את השמאל הפוליטי. הרעיון שלפיו בחירה במפלגה שמבטאת פשרה חברתית רחבה ולא סט ערכים אידיאולוגיים נוקשה ומדויק הוא עול חמור שקשה לעמוד בו, הוא תוצאה של הערכה רבה לאדיקות וקנאות אידיאולוגית, שהשמרן הפוליטי אמור להירתע ממנה. ככתובנת אפלטון שפתחנו בה, השלכותיה של ייצוגיות זו פועלות במעגל שמזין את עצמו, ומחוללות עוד הקצנה ודבקות אידיאולוגית נוקשה, הנוגדות את הרעיון השמרני, המשלב ריאליזם מעשי, מתינות ופשרה.

מדובר בפרדוקס פוליטי ישראלי בעל שני היבטים: האחד, הצד הימני של המפה הפוליטית בישראל, זה השמרני והלאומי יותר, תומך בשיטה שנבנתה על הנחות יסוד פרוגרסיביות ואידיאולוגיות נלהבות, המעצבות בתורן שיח ונורמות המנוגדות לדרכו של הימין השמרני. השני, רבים בימין סבורים שהשיטה מועילה להם ולמגזריהם, אך בפועל הימין הוא הנפגע המרכזי ממנה. ברמה המעשית, השיטה הישראלית תורמת לפיצול המחנה הלאומי, והשמאל מנצל נקודה זו עד תום בכל פעם שהוא מצליח להשיג בכורה פוליטית. ברמה הערכית, הימין נפגע מכך שבמקום להתהדר בקידום של חיי צוותא לאומיים מלאי תוכן משותף, מתינות ופשרה, הוא נגרר לסיעיתיות ומגזריות, שגם אם הן נדמות כמועילות למגזרים המשתתפים בהן, הן שומטות את הקרקע מתחת לקונצנזוס הציוני.

החלופה לשיטה הקיימת ברורה מאליה: התכנסות למפלגה אחת, על בסיס ערכי משותף ורחב, שבתוכה ייערכו הפשרות הנחוצות בין הזרמים השונים. לאורך זמן תוצאתה של פשרה כזו תהיה עדיפה בהרבה על פני הדבקות הנלהבת באידיאולוגיות סיעתיות ובהתבדלות פוליטית וחברתית.

אתן לכך דוגמה. בסמינר שהעברתי לקבוצה חרדית לפני זמן-מה בחנו יחד את השאלה מה היה קורה לו ההצבעה החרדית הייתה מתכנסת למפלגת הליכוד כמפלגת שלטון. מסקנתנו הייתה כי תוצאתו של מהלך כזה הייתה בסופו של דבר מיטבית יותר – לא רק משום שבעקבותיה היה מתקיים ממילא ייצוגי חרדי רחב למדי בממשלה ובכנסת, ולא רק מפני שהשרים (או סגני השרים) החרדיים היו מקדישים תשומת לב רבה יותר לצרכים לאומיים, כי אם גם משום שהפטרונות לבעיות קונקרטיות היו הופכים שמרניים הרבה יותר. למשל, בחינוך: במקום זרם חרדי נפרד שנדרש שוב ושוב – למורת רוחם של החרדים, אך במידה רבה של צדק בתנאים הקיימים – להיכנס לפיקוח מדינתי, כדי למתן מתחים ולהגיע לפשרות מעשיות, מפלגה גדולה אחת תקדם הקמת בתי ספר פרטיים לכל החפץ בכך, ושיטה זו תרבה

חירות, יעילות ומגוון, ותהיה באופן מצרפי טובה יותר גם לחרדים וגם לכלל ישראל. כך יבוא לידי ביטוי מובהק יתרונה של הפוליטיקה השמרנית. מובן כי אינני טוען שבשיטה זו אין מפסידים (בעיקר עסקנים רבים למיניהם) אך תועלתה עולה על הנזק שהיא עלולה לגרום.

מדינת ישראל היא עובדה קיימת, והצלחתו של הפרויקט הציוני איננה עומדת בספק; אולם פניה של החברה הישראלית, צביונה ואופייה הם עניין התלוי לא-מעט בבחירותינו האישיות והציבוריות. חלק משמעותי מהאופן שבו החברה הישראלית תתפתח תלוי במשטר הפוליטי הישראלי ובמערכת התמריצים שייצר. השיטה הנוכחית, שירשנו מדור המקימים, מאופיינת בלהט מהפכני ואידיאולוגי נוקשה; אחרי יותר משבעים שנות ניסיון, הגיע העת לבחון חלופות מתונות יותר.